

нар. 35-і наук. шевченківської конф.; Черкаси, 20–22 квіт., 2004 р.: У 2 кн. / Редкол.: Смілянська В. Л. (відп. ред.) та ін. / М. Жулинський. – Черкаси: Брама-Україна, 2004. – Кн. 1. – С. 9–16. 7. Забужко О. С. Філософія української ідеї та європейський контекст: франківський період / О. С. Забужко. – К.: Наукова думка, 1993. – 156 с. 8. Ідея // Філософський енциклопедичний словник. – К.: Абрис, 2002. – С. 236–237. 9. Медвідь Ф. Взаємозв'язок національної і релігійної ідей в контексті релігійно-духовного життя України / Ф. Медвідь // Вісник УАДУ. – 2003. – № 1. – С. 363–368. 10. Меленчук О. Феномен святкування роковин, присвячених пам'яті Т. Шевченка як соціо-

культурне явище в боротьбі за українську незалежність у літературно-критичних студіях С. Єфремова / О. Меленчук // Філологічні науки. – 2010. – № 5. – С. 5–12. 11. Мудрое слово Древней Руси (XI–XVII вв.). – М.: Сов. Россия, 1989. – С. 140. 12. Повесть временных лет. – Ч. 1. – М., Л., 1950. 13. Свод древнейших письменных известий о славянах. – Т. 1. – М.: Наука, 1991. – 590 с. 14. Фромм Э. Бегство от свободы / Э. Фромм. – М.: Аст, 2011. – 288 с. 15. Яковенко Н. Паралельний світ. Дослідження з історії уявлень та ідей в Україні XVI–XVII ст. / Н. Яковенко. – К.: Критика, 2002. – 416 с.

Галина Гайович

Естетична інтерпретація концепту «рідний край» у творах Тараса Шевченка

У статті подається аналіз картини Шевченкового світу через призму концепту «рідний край». Зокрема, увагу зосереджено на тому, що авторську картину світу відтворює художній текст, визначаючи її систему духовних цінностей письменника, і його світоглядні та естетичні критерії.

The analysis of Shevchenko's world via the prism of «native (mother) land» concept is given in the article. In particular, attention is concentrated on the fact that author's attitude is reflected in the artistic text defining a system of spiritual values of the writer as well as his ideological and aesthetic criteria.

Т. Г. Шевченко народився в Україні. Тут минуло його дитинство. Добро і зло він бачив на рідній землі та відчував свою єдність з Україною, з її народом. Усе це стало частинкою його внутрішнього єства. Він справді вийшов з народу, жив з народом, усіма своїми думками й почуттями був із ним нерозривно зв'язаний.

Так склалося, що на кожному етапі розвитку української культури, української духовності найголовніші проблеми переважно сфокусовано в образі Шевченка, у трактуванні його спадщини. Однак, і сьогодні для шевченкознавців важливим залишається завдання звільнити образ геніального поета від влади стереотипів: це і просвітянсько-хуторянський стереотип «Батька Тараса», і радянський стереотип революційного демократа й апологета класової боротьби в більшовицькому дусі, і стереотип співця гайдамаччини, поборника національної непримиренності [3, с. 3].

У Шевченкових творах завжди на поверхні лежить любов митця до України і українців – без неї немає Шевченка: «Я так її, я так люблю / Мою Україну убогу, / Що проклену святого бога / За неї душу погублю!» [11, с. 355–356] – пише поет у одному із своїх віршів.

Проте, незважаючи на велику любов, поет бачить і ті проблеми, які роздирають його рідний край і заважають людям бути щасливими в цьому краю. Йому болить доля рідної землі, він готовий змиритися з власною долею, але не хоче і не буде (що доводить і його життя, і його творчість) миритися з прогресуючим нищенням всього того, що є для нього найдорожчим – України:

Мені однаково, чи буду
Я жить в Україні, чи ні.

...Та не однаково мені,
Як Україну злії люде
Присплять, лукаві, і в огні
Її, окраденую, збудять...

Ох, не однаково мені» [11, с. 329].

Зважаючи на наведені вище сентенції, можемо стверджувати, що і життя, і творчий доробок Т. Шевченка є для нас тією традицією, яку маємо весь час актуалізувати, оскільки саме він є тим «ідеалом», яким перевіряється, корегується совість та ідеологія багатьох українців, що усвідомлюють себе українцями через нього [7, с. 32]. У цьому аспекті важливо зрозуміти сам зміст шевченківського концепту «рідний край» і його вплив на формування свідомості реципієнтів.

Отже, у цій статті спробуємо з'ясувати особливості мовного образу митця через аналіз концепту «рідний край», представленого в його поезіях. Як відомо, авторську картину світу відтворює текст, визначаючи систему духовних цінностей письменника, його світоглядні та естетичні критерії. «Творчість письменника, – як зазначав В. Виноградов, – його авторська особистість, його герої, втілені в його мові і тільки в ній, і через неї можуть бути досягнуті» [1, с. 155]. У сучасному мовознавстві актуальними завданнями є вивчення лінгвістичного аспекту тексту та образу автора як категоріальної об'єднуючої одиниці тексту.

Опис лінгвістичних механізмів формування розгорнутого мовленнєвого висловлювання, через мовні особливості якого розкривається образ самого автора, зокрема, пояснення щодо зовнішньої та внутрішньої форм тексту, знаходимо, наприклад, у працях О. Лурії, В. Гака, Є. Тарасова, А. Новікова тощо. Зовнішня форма, на думку А. Новікова, є «сукупністю мовних засобів разом із їхньою змістовною стороною, поставленою у відповідність до задуму, тобто те, що подано для безпосереднього сприйняття». Внутрішня форма – це «те, що розуміється. Це розумове утворення, яке формується в інтелекті партнера по комунікації й співвідноситься із зовнішньою формою не поелементно, а в цілому відповідає всій сукупності даних мовних засобів» [6, с. 22].

Текст має мовленнєво-розумову природу, це підкреслює В. Гак: «Текст є саме тим моментом, в якому актуалізуються всі правила та норми тієї чи іншої мови, перетворюючись у щось живе та динамічне, що характеризується, перш за все, цілісністю та прагненням до інтегрованості» [2, с. 117].

Текст характеризується також певним семіотичним аспектом, причому знаковість тексту – не абстрактне явище, що не залежить від змісту, навпаки, знаковість є важливим моментом народження та сприйняття певного тексту. Як зауважує Є. Тарасов, текст є специфічним чином організоване знакове утворення, яке існує тільки в процесі його смислового сприйняття і в процесі творення [10, с. 226]. Це означає, що думки, які виникають у різних людей, не можуть бути ідентичними, оскільки мовні знаки є похідними від соціального досвіду, а цей досвід у кожного є унікальним. Варіативність смислового сприйняття тексту призводить до варіативності форм його існування. Факторами, що детермінують неоднозначне смислове сприйняття, на думку Є. Тарасова, є те, що будь-який текст відображає дійсність перевернуто; так само перевернуто текст відображає знання автора про дійсність; в процесі побудови тексту бере участь механізм універсального предметного коду [10, с. 226].

Вищеподаний аналіз засвідчує, що реципієнт у ході роботи з текстом засвоює лише те, що розуміє, сприймаючи текст як цілісне утворення, він створює «новий» внутрішній світ тексту, відтворюючи внутрішню форму вихідного тексту. І цей внутрішній світ – гнучке, рухоме утворення, яке співвідноситься зі світом дійсності, зі світом літературних, культурних та мовних традицій окремо взятого реципієнта, з тими чи іншими комунікативно значущими смислами, з усією соціокультурною ситуацією. Разом із тим текст є виявом особливостей образу автора.

Лінгвістичну категорію образу автора запропонував В. Виноградов ще в 20 роках ХХ століття й обґрунтував у своїх пізніших працях, в яких передбачалося комплексне дослідження мови художнього твору. Одним із аспектів дослідження образу автора є вивчення мовних одиниць, їх взаємодії та конкретні вияви у текстовому вираженні і сприйнятті читачами. Відповідно до цього завдання Ю. Караулов вказував на необхідність «розглядати загальні (теоретичні або звично життєві) поняття, значні концепти, ідеї» [4, с. 52].

На думку багатьох дослідників, ономасторчість є важливою ознакою ідіостилію того чи іншого автора, яка визначається ступенем навантаження номінаційного поля в художньому тексті й характеризує авторське письмо. Тут хочеться згадати вислів Немировської, що «специфічною особливістю української літературної ономастики є вагомість макротопоніма «Україна», що у творах багатьох митців став символом, втіленням національної гідності українців» [5, с. 24]. Що ж до творчості Тараса Шевченка, то образ України тут має своєрідне сприйняття і відповідно мовне відтворення та певною мірою протиставляється образу чужини.

Як уже зазначалося вище, цей образ наскрізь просякнутий великою поетовою любов'ю. Однак, з іншого боку, Т. Шевченко показує, як багаторічне підневільне життя здеморалізувало найширші верстви населення незалежно від їхнього соціального стану. Тут розкривається характерна для творчості митця антитеза, яка пронизує Шевченків концепт «рідний край»: з одного боку, читач захоплюється образом лицаря, сміливця, козака, людини як образу Божого, яка здатна побудувати омріяну величну країну, і це більше нагадує сміливі фантазії та мрії поета, а з іншого, – він наштовхується на стіну «мільйона свинопасів», «злих людей», які «осудять», «огудять», «окрадуть» і приведуть рідну землю до повного занепаду. Це вже не фантазії, а реальний світ, який не могли заступити навіть найактуальніші фантазії. Саме тому, навіть перебуваючи в неволі, він «прагне повернутися в рідний край, але не тому, що – на противагу чужині – бачить його раєм» (9, с. 370), а лише тому, що це – омріяна земля, яку він любить і задля якої готовий іти на будь-які жертви.

У багатьох своїх творах, присвячених змалюванню рідного краю, Т. Шевченко подає страшну картину занепаду, руїни, спустошення, які з'явилися внаслідок панського гніту та сваволі. Все це породжує колосальні переживання, які виливаються в слова, що, здавалося б, не могли з'явитися з-під Шевченкового пера взагалі:

Погано дуже, страх погано!
В оцій пустині пропадать.
А ще поганше на Україні
Дивитись, плакати – і мовчати! [11, с. 425].

Тут автор порівнює чужину й Україну, але це порівняння не на користь останньої. І хоч ці рядки ніби не вписуються в загальну картину шевченківського концепту «рідного краю», однак, на нашу думку, в них закодовано не тільки велике розчарування в усьому тому, що митець спостерігав у тогочасному українському суспільстві й що він ненавидів, не тільки величезний біль душі, але й безмежну любов, яка й дає автору право не тільки на позитивні емоції, але й на викривальну, а інколи навіть жорстоку критику. Тож тут хочеться погодитися з думкою І. Світличного, який стверджує, що «ці слова свідчать тільки про те, як тверезо мислив поет, як не творив собі ніяких втішних, але безпідставних ілюзій, і – яким самотнім почувався він!» [9, с. 371]

Асоціативні відношення автор будує за допомогою звичних для нього лексем, використовуючи особливі риси народної української, рідної для Шевченка, мови: «козацтво», «степ безкрай», «тужити»; лексеми на позначення побуту: «хата», «сокира», «обух», але асоціативні образи, які виникають у читача, дають підстави для сприймання не стільки прямого опису побуту українців, їх життя, а набувають глибокого психологічного підтексту, тим самим розкриваючи духовний світ, настрої автора. Залюбленість у рідний край передається лексемою «співати» (пісня ж прекрасніша за будь-яку оповідь – Г. Г.). Світлий настрій

створюють словосполучення: «сонце виграє», «сопілка грає», «співають...дівчата». Трагічний конфлікт поета з людьми набуває особливої асоціативності у словосполученнях «лихі люде», «презавзятий патріот», «годований кабан». В останньому словосполученні іменник «кабан», у значенні «свійська тварина», вжитий для створення скупого, але виразного портрету новітнього українського панства. Хоча це слово є неприродним для позначення людини, однак в контексті звучить стилістично виправдано, оскільки звертає увагу читача і переконує в незвичайності описуваного суб'єкта, тобто людей, яких Шевченко засуджує, критикує і, завдяки таким порівнянням, розкриває їхню справжню сутність. Соціологічно нечітким, але художньо містким словом «люде» поет охоплює весь той загаль, ту масу народу, в яку він раніше так палко вірив, на яку так щиро і довірливо покладався, але в якій жорстоко і боляче розчарувався в період «Трьох літ». Даний аналіз є підтвердженням слів А. Потебні: «Слово утворюється із суб'єктивного сприйняття і є відбитком не самого предмета, а його відображення в душі» [8, с. 39].

Назва Україна, або ж Вкраїна, досить часто зустрічаються в мовистилі письменника. Часто автор вживає її, вкладаючи зміст історичного славного минулого, тобто того, до чого повинні прагнути. Поряд з «Україною», як нагадування про славне минуле козацької доби, вживає і назву «козацька земля». Однак цю назву письменник використовує також і з метою підкреслити різницю відмінності між Україною вільною і поневоленою: «Землі козацької краса у ляха в'яне...» [11, с. 94] та з сумом визнати, що минули ті героїчні часи і тільки пісні кобзарів та високі могили від них залишилися. Однак, Шевченко, як справжній борець і патріот, сподівається, що саме ці могили та спогади про минуле стануть добрим прикладом, який надихне сучасників на рішучі дії, що приведуть Україну до позитивних змін.

Отже, Тарас Шевченко є палким патріотом рідного краю, який до безтями закоханий у свою «славу України», але це не заважає йому реально сприймати дійсність, породжує прагнення до пошуку шляхів виходу з тієї катастрофічної всеохопної кризи, в яку, в силу історичних обставин, потрапила країна. Письменник відчуває силу слова, використовує її, щоб створити самобутні мовні образи. Ідіостиль автора пов'язаний із його душевним станом та світобаченням. Аналізуючи мовистиль того чи іншого твору, неможливо не враховувати категорію мовленнєвого образу автора. На нашу думку, невичерпність Шевченкового питання в науковому сенсі пояснюється, насамперед, тим, що саме цьому талановитому митцю вдалося створити концептуальну картину української дійсності, що була і залишається зрозумілою і близькою для багатьох поколінь українців. Шевченків концепт України дозволяє глибше зрозуміти суть поняття «рідний край» і допомагає відповісти на засадниче філософське питання: хто ми є?

1. *Виноградов В.* О языке художественной литературы / В. Виноградов. – М., 1959. – 655 с.
2. *Гак В.* Теоретическая грамматика французского языка / Владимир Гак. – М.: Добросвет, 2000. – 832 с.
3. *Дзюба І.* До віку насущний / І. Дзюба // Дивослово. – 1996. – № 3. – С. 3–9.
4. *Караулов Ю.* Русский язык и языковая личность / Ю. Караулов. – М., 1987. – 261 с.
5. *Немировська О., Немировська Т.* Українська літературна ономастика: Взаємозв'язки і паралелі поезики (Літературна ономастика української та російської мов: Взаємодія, взаємозв'язки) / О. Немировська, Т. Немировська. – К., 1992.
6. *Новиков А.* Семантика текста и ее формализация / Анатолий Новиков. – М.: Наука, 1983. – 215 с.
7. *Плющ Л.* Екзод Тараса Шевченка: Навколо «Москалевої криниці»: Дванадцять статей / Леонід Плющ. – К.: Факт, 2001. – 384 с.
8. *Потебня А.* Собрание трудов. Мысль и язык / А. Потебня. – М., 1999. – 591 с.
9. *Світличний І.* Серце для куль і для рим: Поезії. Поетичні переклади. Літературно-критичні статті / І. Світличний. – К.: Рад. Письменник, 1990. – 581 с.
10. *Тарасов Е., Соснова М.* О формах существования текста / Евгений Тарасов, Маргарита Соснова // Речевое общение: цели, мотивы, средства. – М., 1985. – С. 30–44.
11. *Шевченко Т.* Кобзар / Тарас Шевченко. – К.: Дніпро, 1985. – 640 с.

Ірина Грабовська

Шевченкіана Дмитра Донцова – вагомий внесок у теорію українського націєтворення

Аналізується низка робіт видатного українського теоретика націоналізму Дмитра Донцова в контексті дослідження життя та творчості Тараса Григоровича Шевченка. Доводиться, що шевченкіана Д. Донцова стала важливим внеском в теорію формування модерної української нації, оскільки саме ідеї та особистість геніального українського поета були одними з основних складових теорії «шляхетної української нації» Д. Донцова, «нації лицарів, а не свинопасів». Аналізуються донцовські ідеї формування аристократів духу та волі як провідників в національно-визвольних змаганнях українства.

Works of Dmytro Dontsov, the prominent Ukrainian theorist of nationalism, are analyzed in the context of research of Taras Shevchenko's life and creation. Author asserts, that D. Dontsov's Shevchenkiana became an important contribution in the theory of formation of modern Ukrainian nation, as exactly ideas and personality of the genius Ukrainian poet were one of basic components of theory of «noble Ukrainian nation», «nation of knights, but not swineherds». Dontsov's ideas of forming of spirit aristocrats as guides in the national liberation contests of Ukrainians are analyzed.

Дослідження життя та творчості однієї видатної людини іншим визначним мислителем завжди цікаво і неординарно, особливо, коли мова йде про особистостей такої величини, як Тарас Шевченко та Дмитро Донцов.

При вивченні питань формування національної ідентичності українців оминати шевченкіану Д. Донцова – одного з найвідоміших українських націоналістів – неможливо. В творчому доробку цього мислителя багато уваги та місця присвячено виробленню концепції